

Teze o apriorním zdroji pocitu vznešena u Karla Heinricha Heydenreicha a její předobraz v Kantově pojetí úcty

Antonín Polícar

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
antonin.policar@ff.cuni.cz

Abstract:

Karl Heinrich Heydenreich's Notion of the Sublime and Its Parallel in Kant's Notion of Respect

Karl Heinrich Heydenreich (1764–1801), a now almost forgotten German thinker of the late Enlightenment, attempted his own transcendental-philosophical definition of the aesthetic category of the sublime in the article “Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen” (1789), which preceded Kant's *Critique of Judgment* by a year. Thanks to this endeavor, he was often described in the history of aesthetics as being a Kantian in aesthetics before Kant, but his article has not to this point received a detailed analysis. The present study shows that, in particular, Kant's moral-philosophical concept of respect for moral law played a crucial role in Heydenreich's reflections on the sensation of the sublime as a product of pure reason.

Keywords: Karl Heinrich Heydenreich, Immanuel Kant, sublime, respect, transcendental philosophy, history of aesthetics, Enlightenment

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2022.1r.43>

1. Úvodem

Karl Heinrich Heydenreich (1764–1801), dnes téměř neznámý pozdně osvícenský německý myslitel, působil od poloviny osmdesátých let 18. století jako profesor filosofie na Lipské univerzitě, kde se proslavil především jako popularizátor tehdy ještě akademicky ne zcela etablované transcendentální

filosofie Immanuela Kanta.¹ Kromě toho, že Kantovu filosofii přednášel a systematizoval pro potřeby učebních textů,² ji také domýšlel a experimentálně aplikoval v nových teoretických oblastech. Jednou z těchto oblastí byla i estetická teorie vznešena.³ Už v roce 1789, tedy přibližně rok před tím, než Kant představil vlastní transcendentálně fundovanou koncepci vznešena v *Kritice soudnosti*, Heydenreich publikoval článek „Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen“ („Náčrt nového zkoumání o pocitech vznešena“), v němž se pokusil o vlastní definici pocitu vznešena jako „produktu čistého rozumu“.⁴ Díky tomuto počínu byl sice v dějinách estetiky nejednou líčen jako „kantián v estetice před Kantem“,⁵ podrobné analýzy se však jeho článek dosud nedočkal.⁶

- 1 Hlavní zdroje informací o Heydenreichově životě a akademické dráze jsou: Schelle, K. G., *Karl Heinrich Heydenreichs Charakteristik als Menschen und Schriftstellers*. Leipzig, G. Martini 1802. Heslo „Heydenreich, Karl Heinrich“ in: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Hrsg. Bayerische Akademie der Wissenschaften. Bd. 12. Leipzig, Duncker & Humblot 1880, s. 355–356; Müller, G., K. H. Heydenreich als Universitätslehrer und Kunsterzieher. In: *Philosophische Abhandlungen. Max Heinze zum 70. Geburtstag*. Berlin, E.S. Mittler und Sohn 1906, s. 183–200.
- 2 Viz např. Heydenreich, K. H., *Encyclopädische Einleitung in das Studium der Philosophie nach den Bedürfnissen unsers Zeitalters*. Leipzig, Reinecke 1793; či tž, *Propädeutik der Moralphilosophie* (Leipzig, Reinecke 1794), doplněná o *Wörterbuch der moralischen Sprache*, což byl v podstatě výkladový slovník klíčových pojmů Kantovy morální filosofie. Podle Leeho tyto texty představují dost možná „vůbec první úvod do filosofie na kritické bázi“. Lee, M., *The German “Mittelweg”: Garden Theory and Philosophy in the Time of Kant*. New York, Routledge 2007.
- 3 Dalšími oblastmi, v nichž se Heydenreich pokusil uplatnit Kantovu kritickou metodu, byly filosofie práva ve spise *System des Naturrechts nach kritischen Prinzipien* (Leipzig, J. G. Feind 1794) a teologie ve dvousvazkových *Betrachtungen über die Philosophie der natürlichen Religion* (Leipzig, Weygand, Erster Band 1790, Zweiter Band 1791). Posledně jmenované dílo je dnes považováno za „první skutečný příklad kantovské filosofické teologie“. Crowe, B. D., “Theismus des Gefühls”: Heydenreich, Fichte, and the Transcendental Philosophy of Religion. *Journal of the History of Ideas*, 70, 2009, No. 4, s. 580.
- 4 Heydenreich, K. H., Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen. In: *Neues philosophisches Magazin. Erläuterungen und Anwendungen des Kantischen Systems bestimmt*. Abicht, J. H. – Born, F. G. (Hrsg.). Ersten Bandes erstes Stück. Leipzig, Haug 1789, s. 94.
- 5 Tuto charakteristiku Heydenreichovi poprvé připsal Robert Zimmermann – s odůvodněním, že Heydenreich údajně „vytvořil teorii vznešena podobnou té Kantově, avšak ještě před vydáním *Kritiky soudnosti*“. Viz Zimmermann, R., *Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft*. Wien, W. Braumüller 1858, s. 423–424. Podobně Max Schasler hovořil o Heydenreichovi jako o „úctyhodném předchůdci Kanta“. Viz Schasler, M., *Aesthetik als Philosophie des Schönen und der Kunst*. 1. Bd. Berlin, Nicolai 1872, s. 563. Také Benedetto Croce zopakoval, že Heydenreich „dospěl ke stejné teorii vznešena, jako je ta, co je obsažena v Kantově knize“. Viz Croce, B., *Aesthetics as Science of Expression and General Linguistic*. Douglas, A. (transl.). London, MacMillan & Co. 1922, s. 344–345. Žádný z těchto autorů však svoji tezi nedoložil.
- 6 Ani jedna ze dvou prací tematizujících Heydenreichovu estetiku ve vztahu ke Kantově filosofii, jež shodou okolností vyšly v témže roce – jak ta od Michaela B. Weißa (*Der Autor als Individuum. Die Wende zum Subjekt in Ästhetik und Kunst des achtzehnten Jahrhunderts*. Hildesheim – Zürich – New York, Olms 2007), tak ta od Michaela Lee (*The German “Mittelweg”: Garden Theory and Philosophy in the Time of Kant*, c.d.) – nevěnuje článku o vznešenu sebedešší pozornost.

Následující studie ponechá problém (jakkoli zajímavý) Heydenreichovy údajné anticipace třetí *Kritiky* až na samotný závěr a pokusí se nejprve postihnout způsob, jakým se jeho článek „Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen“ vztahoval ke kontextu Kantových starších kritických děl. Už v nich totiž hrál motiv vznešena neopomenutelnou roli. Stačí zmínit raný esej z Kantova „předkritického“ období *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen* (*Postřehy k pocitu krásna a vznešena*, 1764), v němž Kant mimo jiné zdůraznil téma spojitosti mezi vznešeností a morálkou,⁷ jež později figurovalo v jeho stěžejních morálně-filosofických spisech *Základy metafyziky mravů* (1785) a *Kritika praktického rozumu* (1788), a to zejména v souvislosti s motivem pocitu *úcty k mravnímu zákonu*. Má studie se zaměří konkrétně na tento posledně jmenovaný motiv a bude si klást otázku, nakolik tento z Kantova pohledu zvláštní, „rozumem způsobený“⁸ pocit *úcty* posloužil jako model pro Heydenreichovu tezi o apriorním původu pocitu vznešena. Výklad kvůli přehlednosti rozdělím do dvou částí. V první části nastíním Kantovo pojetí *úcty*, ve druhé Heydenreichovo pojetí vznešena. V závěru se pak krátce zamyslím nad možnými implikacemi tohoto srovnání v souvislosti se zmíněnou tezí o *kantiánovi v estetice před Kantem*.

2. Kant o apriorním zdroji pocitu *úcty*

Ačkoli Kant považoval pocity za pouze „empirické zdroje poznání“⁹, a tudíž za cosi náhodného, proměnlivého a nespolehlivého, co v žádném případě nemůže být pokládáno (jak se podle něj mylně domnívali britští zastánci teorie *morálního citu*) za obecné „měřítko pro dobro a zlo“,¹⁰ připustil zároveň jednu výjimku. Tou byl pocit *úcty* [*Achtung*] k mravnímu zákonu čistého praktického rozumu, tedy k *syntetické větě a priori*, která formou kategorického imperativu ukládá povinnost jednat „jen podle té maximy, o níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem“.¹¹ Pocit *úcty* k tomuto *nutnému a všeobecně platnému* zákonu se podle Kanta od ostatních pocitů liší tím, že

7 Najdeme zde věty jako „zkrocení vášní skrze principy je vznešené“ či „z morálních atributů je pouze pravá vznešenost vznešená“. Kant, I., *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*. Berlin – Steglitz, P. Brandt 1910, s. 18 n.

8 Kant, I., *Kritika praktického rozumu*. Přel. J. Loužil. Praha, Svoboda 1996, s. 130. Všechny další odkazy k tomuto dílu se vztahují ke zde uvedenému vydání.

9 Kant, I., *Kritika čistého rozumu*. Přel. J. Loužil ve spolupráci s J. Chotašem a I. Chvatíkem. Praha, OIKOYMENH 2001, A15 / B29. Všechny další odkazy k tomuto dílu se vztahují ke zde uvedenému vydání.

10 Kant, I., *Základy metafyziky mravů*. Přel. L. Menzel. Praha, Svoboda 1976, s. 96. Všechny další odkazy k tomuto dílu se vztahují ke zde uvedenému vydání.

11 Tamtéž, s. 62.

„není empirického původu a je poznáván a priori“.¹² Kant popsal vznik tohoto zvláštního pocitu jako „nepřímý účinek“¹³ působení mravního zákona na vůli, respektive jako důsledek intelektuální reflexe, při níž si člověk uvědomí, že samotná idea mravního zákona je natolik mocná, že už pouhé pomyslení na ni je schopno jej přimět k tomu, že se přestane řídit egoistickými pohnutkami a namísto toho začne jednat v souladu s povinností, kterou mu ukládá mravní zákon.

Co se kvalitativního charakteru pocitu úcty týče, popsal jej Kant jako pocit smíšený, sestávající z negativních a pozitivních komponent. Negativní komponenta spočívá v „bolesti“,¹⁴ jež vzniká tím, jak idea mravního zákona „působí všem našim náklonnostem újmu“¹⁵ a „odnímá sebelásce vliv“.¹⁶ Pozitivní komponenta je oproti tomu více komplexní a sestává z minimálně tří různých esteticky relevantních kvalit. Zaprvé si Kant všiml toho, že při morálním rozhodování vykazuje aktivita naší soudnosti „formu krásy“.¹⁷ To je dáno tím, že pokaždé, když se rozhodujeme, zda to, či ono jednání je, či není v souladu s mravním zákonem, nahlížíme věci a události okolo nás více systematicky, přičemž toto „rozšířené užívání našich poznávacích sil“¹⁸ následně vyvolává pocit „zalíbení“.¹⁹ Za zmínku v této souvislosti stojí skutečnost, že Kant toto intelektuální zalíbení popsal způsobem, který nápadně připomíná jeho pozdější charakteristiky estetického soudu v *Kritice soudnosti*. Popsal jej totiž jako „vědomí harmonie našich představovacích sil“, při kterém „cítime posilování celé naší poznávací mohutnosti“. Tento stav lze také „sdělit i jiným“, jelikož existence objektu, který jej vyvolává, je nám je „lhostejná“ a daný objekt považujeme pouze za podnět k tomu, abychom si v sobě uvědomili náš vlastní potenciál „povznesený nad zvířecost“.²⁰ Druhým pozitivním aspektem morálního pocitu byl moment, který Kant popsal – opět s pomocí estetických termínů – jako stav, během kterého pocítujeme „vznešenost naší vlastní nadmyslové existence“.²¹ Tento pocit vznešena je důsledkem našeho podřízení se autoritě mravního zákona na úkor vlastních tužeb. Ačkoli při každém takovém aktu naše ego utrpí újmu, pro zákon to znamená, že došlo k odstranění „překážek“²² bránících rozšíření jeho praktického vlivu. A každé odstranění překážek je přirozeně vnímáno jako pozitivní. Naše duše se

12 Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, s. 126.

13 Tamtéž, s. 135.

14 Tamtéž, s. 124.

15 Tamtéž.

16 Tamtéž, s. 129.

17 Tamtéž, s. 273.

18 Tamtéž, s. 272.

19 Tamtéž, s. 273.

20 Tamtéž.

21 Tamtéž, s. 151.

22 Tamtéž, s. 135.

při tom cítí vítězně, jako by se „sama pozvedla do takové výše, jak vysoko nad sebe a nad svou křehkou přirozenost vidí povznesený svatý zákon“, na jehož „nádheru“ se nemůže dosyta vynadívat.²³ Konečně třetím pozitivním aspektem pocitu úcty je „cit libosti či záliby z plnění povinností“.²⁴ Tento pocit se dostavuje v momentě, kdy si uvědomíme, že plnění mravní povinnosti je spíše jedním z našich esenciálních a inherentních zájmů než něčím, co je nám vnucováno zvnějšku. Uspokojení takového zájmu, a to zejména tehdy, dochází-li k němu opakovaně, pak vede ke specifickému stavu štěstí, který Kant nazval pocitem „spokojenosti se sebou“.²⁵

Zastavme se ale ještě na chvíli u posledně jmenovaného pozitivního aspektu. Ten totiž přímo souvisí – jak na to zejména v nedávné době upozornili někteří komentátoři – s Kantovým pojetím rozumu coby „teleologické mohutnosti usilující o naplnění svých vlastních zájmů“.²⁶ Jelikož se následně ukáže, že právě tento moment hraje klíčovou roli v Heydenreichových úvážkách o vznešenu, bude dobré se na něj podívat podrobněji. Už v *Kritice čistého rozumu* Kant uvažoval o rozumu jako o mohutnosti vyznačující se jemu inherentními zájmy. Rozlišil přitom zájem spekulativního rozumu neboli „spekulativní zájem“ a zájem praktického rozumu neboli „praktický zájem“.²⁷ V obou případech se jedná o zájem na *systematické jednotě* a *úplnosti*. Z praktické perspektivy se tento zájem projevuje úsilím rozumu o dosažení úplné koherence veškerého našeho jednání skrze jeho podřízení univerzálnímu mravnímu zákonu.²⁸ Ze spekulativní perspektivy se tento zájem zase projevuje úsilím rozumu „nalézt k podmíněnému poznání našeho rozvažování to nepodmíněné, kterým bude jeho jednota dovršena“.²⁹ To, zjednodušeně řečeno, znamená, že rozum, jehož logickou funkcí je subsumovat poznatky rozvažování pod obecné premisy (principy či podmínky), generuje potenciálně nekonečnou logickou řadu, neboť každou premisu je možné nahlédnout jako závěr plynoucí z obecnějších premis, a ty zase jako plynoucí z ještě obec-

23 Tamtéž, s. 133.

24 Kant, I., *Základy metafyziky mravů*, s. 124.

25 Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, s. 201 n.

26 Raedler, S., *Kant and the Interests of Reason*. Göttingen, De Gruyter 2015, s. 1. Na souvislost mezi Kantovou koncepcí rozumových zájmů a s nimi spojeného specifického druhu pocitu upozorňuje také Pauline Kleingeldová. Viz Kleingeld, P., *Fortschritt und Vernunft. Zur Geschichtsphilosophie Kants*. Würzburg, Königshausen & Neumann 1995, s. 90 nn.

27 Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, A 446–447 / B 494–495.

28 Přesněji řečeno, v *Kritice čistého rozumu* Kant praktický zájem definoval ještě jako zájem rozumných bytostí na existenci Boha, svobody vůle a nesmrtelnosti duše, neboť toto vše dodává jejich konání a životu smysluplnost (A 466 / B 494). Zároveň ale ukázal, že tento zájem je neoddělitelný od „morálního zájmu“ (A 830 / B 858). Teprve později v *Kritice praktického rozumu* definoval praktický zájem jako zájem rozumného člověka „na dodržování [mravního] zákona“.

Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, s. 136.

29 Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, A 307 / B 364.

nějších premis atd. Na pomyslném konci této řady by se pak teoreticky měla nacházet taková premisa, která už není podmíněna žádnou další premisou, tedy jakési finální, absolutní poznání. Právě v tomto předpokladu ale rozum podle Kanta překračuje své limity a vydává se na cestu metafyzické spekulace. Ony limity rozumového poznání představují tři tzv. *transcendentální ideje*. Jedná se o ideje „svobody vůle, nesmrtelnosti duše a existence Boha“,³⁰ jejichž předměty leží za hranicemi zkušenosti, a tím pádem také za hranicemi rozumového poznání. Zatímco tedy zájem praktického rozumu může být – byť smrtelnými bytostmi pouze v omezené míře – uspokojen,³¹ zájem spekulativního rozumu nemůže být z principu uspokojen nikdy.

V jednom ze závěrečných oddílů první *Kritiky*, nazvaném „Kánon čistého rozumu“, Kant nicméně naznačil, že metafyzický vhled do nadsmyslového světa transcendentálních idejí v jistém smyslu skutečně možný je. Nikoli však „cestou spekulace“,³² nýbrž nepřímou, praktickou cestou. Tím, že lidé – coby inteligence obdařené *svobodou* nepoddávat se ve svém jednání vrozené „zvířecí vůli“³³ mají možnost jednat podle mravních principů, a naplňovat tak ideu „morálního světa“,³⁴ která je produktem čistého rozumu, poznávají sami sebe jako bytosti, které částí svého bytí do onoho morálního neboli „inteligibilního“³⁵ světa sami náleží. A ačkoli není v jejich možnostech tento svět uchopit cestou intelektuálního poznání, mohou se mu alespoň přiblížit cestou mravnosti.³⁶ Mravnost sama je v tomto smyslu pro Kanta tím, co „nám otevírá výhledy za hranice zkušenosti“.³⁷ A pocit libosti z naplnění mravní povinnosti (zájmu praktického rozumu), jenž je součástí pocitu úcty k mravnímu zákonu, je tak vlastně zároveň zkušeností metafyzického přesahu do noumenálního světa rozumových idejí.³⁸

Navzdory svému takřka metafyzickému významu představoval pocit úcty s jeho estetickými kvalitami (ať už to byla libost z posilování poznávací mo-

30 Tamtéž, A 798 / B 826.

31 „Naprostá shoda vůle s morálním zákonem však je svatost, dokonalost, již není schopna žádná rozumná bytost smyslového světa v žádném okamžiku své existence.“ Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, s. 209.

32 Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, A 796 / B 824

33 Tamtéž, A 802 / B 830.

34 Tamtéž, A 808 / B 836.

35 Tamtéž.

36 „Tento svět svobodných osob, nezávislý na zkušenosti, se nikdy nemůže stát předmětem poznání, jak ukázala *Kritika čistého rozumu*; je to však idea rozumu, která není sama v sobě nemožná, a nepodmíněnost mravního zákona předpokládá jeho skutečnost. Tak je prokázán svět svobody, svět metafyzický, nikoli jako předmět poznání, ale jako moment morální praxe, nedělitelná součást praktického rozumu.“ Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, s. 293 n.

37 Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, A 830 / B 859.

38 K problému metafyzického významu pocitu úcty viz např. Goodreau, J. R., *The Role of the Sublime in Kant's Moral Metaphysics*. Washington, D. C., The Council for Research in Values and Philosophy 1998, s. 50 n.

hutnosti, či z naplnění povinnosti, či z nazření vznešenosti vlastní existence) pro Kantovu praktickou filosofii zásadní problém. Předpoklad, že součástí morálního rozhodování a jednání je i určitý estetický faktor, byl totiž v rozporu s Kantovou centrální tezí, podle níž mravní jednání musí být nezávislé na jakýchkoli „patologických, tudíž na vůli náhodně lpějících podmínkách“.³⁹ Z toho důvodu se Kant pokoušel roli pocitu úcty při mravním jednání v maximální míře upozadit. Třebaže tedy tvrdil, že tento pocit je totéž co „čistý morální zákon sám, pokud nám dává pocítit vznešenost naší vlastní nadmyslové existence“,⁴⁰ zdůrazňoval zároveň, že jeho hodnota je pouze tzv. „afektivní cena“,⁴¹ která je subjektivní a relativní, a nesmí být tudíž v žádném případě zaměňována za absolutní a objektivní „vnitřní hodnotu“,⁴² jež náleží výhradně mravnímu zákonu coby abstraktní ideji. Opakovaně také zdůrazňoval, že pocit úcty nesmí být nikdy chápán jako *cíl* mravního jednání, nýbrž vždy jen jako *pohnutka* či *pružina* vůle, tedy jako jakýsi stimulační či motivační faktor, jehož funkcí je učinit mravní jednání pro subjekt více atraktivní, a pomoci tak prosadit zájem praktického rozumu v praxi. Krátce řečeno, určení vůle pocitem úcty musí být určením „čistě praktickým, nikoliv estetickým“.⁴³ Jednat morálně proto, abychom se mohli odměnit prožitkem krásy a vznešenosti, by tudíž znamenalo „znečišťovat morální smýšlení v samém jeho zdroji“.⁴⁴ Krom toho Kant také důrazně varoval před tím, aby byl pocit úcty k mravnímu zákonu ztotožňován s jemu podobným pocitem *úžasu* [*Bewunderung*], vyvolaným například „do nebe čnějícími horami, velikostí, množstvím a rozsáhlostí nebeských těles, silou a rychlostí některých zvířat atd.“⁴⁵ neboť skutečná úcta směřuje vždy výhradně k mravnímu zákonu jako takovému, případně k osobám, které ho svým jednáním ztělesňují, ale nikdy ne ke zvířatům a neživým věcem.

Celkem vzato lze tedy konstatovat, že Kant ve svých kritických textech z období před *Kritikou soudnosti* pracoval s předpokladem existence neempiricky zapříčiněného pocitu. Byl jím pocit úcty k mravnímu zákonu a v užším smyslu pak i pocit libosti z uspokojení zájmu rozumu. Ačkoli podstatnou složku tohoto pocitu tvořila bolest z pokoření sebelásky, spatřoval v něm Kant také nepopíratelné příjemné kvality, které popsal v estetických termínech krásy a vznešena. V jednom momentě rovněž poukázal na nezaintere-

39 Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, s. 31. Tímto rozporem se podrobně zabývala řada komentátorů, viz např. Kirwan, J., *The Aesthetic in Kant. A Critique*. London – New York, Bloomsbury Publishing PLC 2004, s. 83 n., či Morrisson, I. P. D., *Kant and the Role of Pleasure in Moral Action*. Ohio, Ohio University Press 2008.

40 Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, s. 151.

41 Kant, I., *Základy metafyziky mravů*, s. 84.

42 Tamtéž.

43 Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, s. 200.

44 Tamtéž, s. 151.

45 Tamtéž, s. 131.

sovanou a obecně komunikovatelnou povahu tohoto pocitu, čímž do jisté míry předjímal některé aspekty své pozdější koncepce estetického soudu. Na druhou stranu Kant považoval estetický aspekt morálního pocitu za cosi podružného, co v žádném případě nesmí zastínit jeho primárně praktickou funkci a co rovněž nesmí být zaměňováno za morální hodnotu, kterou je výhradně *vnitřní hodnota* mravního zákona jako takového. Stejně tak odmítl, že by tento pocit mohl být vyvolán kontemplací přírody a neživých objektů. Třebaže tedy Kantova koncepce pocitu úcty tematizovala určité styčné body mezi otázkami etiky a estetiky, zároveň před jakoukoli snahou o estetizaci tohoto pocitu důrazně varovala a spatřovala v ní dokonce deformaci samé podstaty morálního smýšlení. Tuto skutečnost je třeba mít na paměti při následném zkoumání toho, jak se Kantova koncepce pocitu úcty promítla do Heydenreichových estetických úvah o pocitu vznešena.

3. Heydenreich o apriorním zdroji pocitu vznešena

Heydenreichův článek „Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen“ začíná metodologickou kritikou dosavadních úvah o vznešenu v novověké filosofii, jež byly založeny na empirické metodě *pozorování* [*Beobachtung*]. Všechny teorie tohoto typu (Heydenreich sice nezmiňuje konkrétní jména, avšak lze se domnívat, že kromě slavného empirického pojednání o vznešenu od Edmunda Burka jeho kritika mohla být namířena i na burkovsky laděné *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen* raného Kanta⁴⁶) podle jeho názoru dospěly k obecnému pojmu vznešena na základě deskriptivní analýzy jednotlivých příkladů tohoto estetického fenoménu. To v praxi znamenalo, že „hromadily příklady, které v nich vyvolávaly podobný pocit, a tento pocit pak bez dalšího tázání po vyšších principech vydávaly za pojem vznešena“.⁴⁷ To ovšem ve výsledku nutně muselo vést k definičnímu chaosu, neboť „jeden říká, že vznešeno spočívá pouze v zájmu vzbuzeném silně stimulovanou pozorností, jiný říká, že vzbuzuje údiv a úžas; další zase, že údiv a strach. Ten říká, že pokořuje a přemáhá ducha, jiný zase, že ho povznáší nad něj samého. Ten nachází vznešenost v mravním zlu, jiný to popírá.“⁴⁸

46 O tom, že Heydenreich tento Kantův raný, empiricky pojatý text o kráse a vznešenu znal, svědčí jeho uvedení ve výčtu doporučené literatury v jednom z jeho pozdějších textů. Viz Heydenreich, K. H., *Encyclopädische Einleitung in das Studium der Philosophie nach den Bedürfnissen unsers Zeitalters*, c.d., s. 160. Otázku, nakolik byl článek „Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen“ tímto Kantovým „předkritickým“ textem potenciálně ovlivněn, nicméně ponechávám stranou, neboť by příliš odvedla pozornost od toho, co je hlavním tématem této studie, a to je srovnání uvedené Heydenreichovy stati a Kantova kriticko-filosofického konceptu úcty.

47 Heydenreich, K. H., *Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen*, c.d., s. 88.

48 Tamtéž, s. 87 n.

K tomu, abychom předešli takovéto nežádoucí situaci, v níž se jednotlivé definice vznešena vzájemně vylučují, je potřeba tuto „zvláštní třídu pocitů“⁴⁹ definovat nikoliv indukci z odpozorovaných příkladů, nýbrž dedukci z všeobecně platných principů, tj. z principů, které se zakládají na „nutných, podstatných vlastnostech naší přirozenosti, a jsou tudíž v hlavních rysech všem lidem společné“.⁵⁰

Východiskem Heydenreichova pokusu o nalezení apriorního zdroje pocitu vznešena byla obecná úvaha o příčinách *příjemných pocitů* [*angenehme Empfindungen*], tedy téma, jež přibližně od 60. let 18. století prostupovalo německou předkantovskou estetikou ovlivněnou britským a francouzským empirismem.⁵¹ Příčina „každého přirozeného příjemného pocitu“ spočívá podle Heydenreicha v „uspokojení určitého pudu [*Trieb*]“.⁵² Tato definice se na první pohled příliš nelišila od těch, jež zastávali mnozí předkantovští myslitelé druhé poloviny 18. století, například Johann Georg Sulzer či Ernst Platner,⁵³ Heydenreich ale pokračoval dále. Druhou možnou příčinou příjemných pocitů je totiž také „dosažení určitého cíle [*Zweck*]“.⁵⁴ Existují při tom dva fundamentální druhy lidských cílů: 1) takové, „které ve mě vyvstávají skrze mechanické fungování mé přirozenosti“ (tedy v podstatě pudy), a 2) takové, „které si stanovuji na základě svobodného rozhodnutí coby bytost jednající podle myšlených zákonů“.⁵⁵

Tato diferenciace mezi dvěma druhy pocitů, korespondujících na jedné straně s *mechanicky* a na druhé straně se *svobodně*, tj. „nezávisle na popudech smyslovosti a sobeckosti“,⁵⁶ vytyčenými cíli, už signalizuje, že Heyden-

49 Tamtéž, s. 89.

50 Tamtéž, s. 87.

51 Byl to zejména filosof, estetik a významný představitel Pruské akademie věd Johann Georg Sulzer, v jehož psychologických studiích z 50. a 60. let 18. století začalo do tehdy ještě výhradně leibnizovsko-wolffovsky orientované racionalistické estetiky pronikat téma příjemných pocitů. Viz např. Sulzer, J. G., *Untersuchung über den Ursprung der angenehmen und unangenehmen Empfindungen*. In: *tzž, Vermischte philosophische Schriften aus den Jahrbüchern der Akademie der Wissenschaften zu Berlin gesammelt*. Leipzig, Weidmanns Erben und Reich 1773, s. 1–98. Více k tématu postupně empirizace a emocionalizace německého předkantovského estetického diskurzu přináší nedávna rozsáhlá studie Ernsta Stöckmanna *Anthropologische Ästhetik. Philosophie, Psychologie und ästhetische Theorie der Emotionen im Diskurs der Aufklärung*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 2009.

52 Heydenreich, K. H., *Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen*, c.d., s. 89.

53 Sulzer definoval příjemný pocit jako produkt uspokojení základního pudu duše, kterým je „pud k produkci představ“ (Sulzer, J. G., *Untersuchung über den Ursprung der angenehmen und unangenehmen Empfindungen*, c.d., s. 22.). Podle Platnera je zase pocit „příjemný či nepříjemný podle toho, zda je či není v souladu s určitým pudem“ (Platner, E., *Philosophische Aphorismen*. Anderer Theil. Leipzig, Schwickert 1782, § 44).

54 Heydenreich, K. H., *Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen*, c.d., s. 89.

55 Tamtéž, s. 90.

56 Tamtéž, s. 92.

reichova úvaha směřovala k zasazení předkantovské estetické problematiky *příjemných pocitů* do kontextu Kantovy koncepce racionality s jejím centrálním pojmem svobody. Tato domněnka se potvrdí hned v dalším kroku, když Heydenreich upřesní, že ony svobodně následované cíle jsou cíle, jež člověku předepisuje praktický a spekulativní rozum. Tyto cíle navíc popisuje zcela v dikci *Kritiky čistého rozumu*, a to následovně: „Nejvyšším cílem spekulativního rozumu je najít k podmíněnému nejvyšší nepodmíněné. Nejvyšším cílem praktického rozumu je podříditi všechna svobodná jednání jejich zákonu.“⁵⁷

Podobně jako Kant i Heydenreich spatřoval v těchto cílech, respektive – v Kantově terminologii – *zájmech* rozumu „zdroj příjemného“.⁵⁸ Podobně jako Kant také poukázal na nemožnost konečných lidských bytostí dosáhnout úplného naplnění těchto dvou „nejvyšších a nejnaléhavějších úkolů pro všechny rozumné myslí“,⁵⁹ neboť první z nich leží mimo „sféru zkušenosti“⁶⁰ a druhý je vyhrazen „svatě vůli“.⁶¹ Při každém pokusu dosáhnout naplnění cílů praktického a spekulativního rozumu tak lidé ve výsledku zjistí, že je tyto cíle „jen ustavičně ponoukají, aniž by ve skutečnosti bylo možné jich dosáhnout“.⁶² Přesto ale lidé mají tendenci k těmto cílům vzhlízet. Je tomu tak proto, že – jak se Heydenreich spolu s Kantem domníval – už pouhá „představa“⁶³ zákona praktického rozumu a oněch s ním „v nejtěsnějším svazku stojících“⁶⁴ transcendentálních idejí spekulativního rozumu v lidech vyvolává specifický pocit, který upoutává jejich pozornost.⁶⁵ Tento pocit Heydenreich popsal jako „z rozumu pramenící pocit nejvyššího údivu, který poutá mysl k oněm předmětům [cílům rozumu]“⁶⁶ a jako „úsilí“ [*Bestreben*]⁶⁷ těchto cílů dosáhnout, respektive jako metafyzickou „touhu“ [*Begier*] konečné bytosti „přiblížit se nekonečnu“.⁶⁸ Zároveň je v tomto pocitu obsažena i určitá příměs „melancholie“,⁶⁹ pramenící z nazření nemožnosti tuto touhu naplnit. Ani ta však není s to zastínit převládající pocit „příjemné přitažlivosti“ [*angenehmer Reiz*],⁷⁰ který je důsledkem „nazření dokonalosti“⁷¹

57 Tamtéž, s. 90 n.

58 Tamtéž, s. 90.

59 Tamtéž, s. 92.

60 Tamtéž, s. 91.

61 Tamtéž, s. 92.

62 Tamtéž.

63 Tamtéž, s. 91.

64 Tamtéž.

65 Podle Kanta je pro vyvolání pocitu úcty k zákonu rovněž dostačující už to, že „si představíme jednání z povinnosti, které se provádí se statečnou myslí, odloučeně od veškerých záměrů prospěchu“. Kant, I., *Základy metafyziky mravů*, s. 46.

66 Heydenreich, K. H., *Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen*, c.d., s. 93.

67 Tamtéž.

68 Tamtéž.

69 Tamtéž, s. 94.

70 Tamtéž.

71 Tamtéž, s. 93.

oněch esenciálních lidských cílů. Tento komplexní, smíšený pocit, který je „produktem čistého rozumu“,⁷² a který tudíž není „nahodilý, nýbrž „nutný“,“⁷³ Heydenreich nakonec nazval pocitem „vznešena“.⁷⁴

V tomto bodě už začíná být evidentní, že Heydenreichovo odvození pocitu vznešena z apriorních principů rozumu z velké části napodobovalo Kantovo odvození a priori zapříčiněného pocitu úcty k mravnímu zákonu. V obou případech se jednalo o pocit vážící se k zájmům, potažmo cílům rozumu, stejně jako k intelektuální sebereflexi člověka coby bytosti existenčně rozpolcené – řečeno s Kantem – mezi *říší přírody* a *říší svobody*. Zároveň ale také začíná být evidentní, že Heydenreichovou intencí bylo přesně to, před čím Kant intenzivně varoval, totiž estetizace tohoto pocitu. Tuto estetizující intenci lze pozorovat hned v několika ohledech. Především se u Heydenreicha nápadně vytrácí onen Kantem tolik zdůrazňovaný *negativní* aspekt úcty, tj. onen moment *bolesti* z podřízení se mravní povinnosti a zřeknutí se sobeckých náklonností.⁷⁵ Místo toho zde byl vyzdvihován pouze onen *pozitivní* aspekt příjemnosti pramenící z (představy) naplnění cíle, respektive zájmu rozumu, který se Kant naopak urputně snažil upozadit, neboť si byl vědom toho, že sebemenší příměs příjemnosti do jeho v jádru asketické koncepce mravnosti vnáší kontradikci. K tomu se u Heydenreicha navíc přidal dodatečný estetizující moment sladkobolné metafyzické *melancholie* a nenaplněné *touhy*, který byl v Kantově koncepci morálního pocitu přítomen (pokud vůbec) nanejvýš implicitně.

A to zdaleka nebylo vše. Zatímco Kant zdůrazňoval, že pocit úcty k zákonu může být vyvolán výhradně ideou mravního zákona, případně jejím znázorněním v konkrétním lidském jednání, Heydenreich přisuzoval schopnost vyvolat pocit vznešena také celé řadě smyslových jevů, včetně přírodních scénérií a uměleckých artefaktů. V návaznosti na britskou psychologickou doktrínu o asociaci idejí (asociacionismu),⁷⁶ která byla v německém intelek-

72 Tamtéž, s. 94.

73 Tamtéž.

74 Tamtéž.

75 Připomeňme si, že podle Kanta je úcta „tak málo cítem libosti, že se jí při pohledu na člověka oddáváme jen velmi neradi. Snažíme se najít něco, co by nám ulehčilo její břemeno, nějaký nedostatek, abychom se odškodnili za pokoření, kterému nás takový příklad vystavil.“ Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, s. 132.

76 Podle stěžejního představitele asociacionistické doktríny filosofa Davida Huma není lidské myšlení tvořeno náhodným řetězením nesouvisejících idejí. Naopak, mezi jednotlivými idejemi existují určité zákonité vztahy. Jedna idea se přirozeně sdružuje (asociuje) s druhou na základě minimálně tří principů: a) podobnosti (obraz asociuje předlohu), b) sousednosti v čase a prostoru (představa jedné místnosti v domě asociuje představu dalších místností), c) kauzality (pohled na jizvu asociuje bolest). Viz Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*. Přel. J. Moural. Praha, Svoboda 1996, s. 19.

tuálním prostředí druhé poloviny 18. století poměrně dobře známá,⁷⁷ formuloval tři principy, na jejichž základě se určité smyslové jevy, respektive jejich představy ve vědomí potenciálně asociují s idejemi rozumu: „Smyslové jevy se sdružují s rozumovými idejemi, 1) jestliže tyto [ideje] jsou co do rozsahu a vzdálenosti úměrné kapacitě rozumu tak, jako ony [jevy] jsou úměrné kapacitě smyslového vnímání a aktivní síle strukturujícího rozvažování; 2) jestliže čas, který je třeba k jejich [rozumových idej] pochopení, je rovný času, který duše potřebuje ke zpracování oněch jevů, neboli jestliže duše v obou případech takříkajíc pracuje stejným tempem; 3) jestliže obojí vyvolává podobný pocit.“

Zjednodušeně řečeno, Heydenreich tvrdil, že jestliže určitý jev zaměstnává kognitivní mohutnosti způsobem analogickým tomu, jakým to dělají ideje rozumu (bod 1 a 2), a/nebo jestliže tento jev vyvolává podobný pocit jako tyto ideje (bod 3), pak mezi nimi dochází k asociaci.⁷⁸ Tímto psychologickým postulátem si tak otevřel cestu k prakticky neomezené škále příkladů nejrůznějších jevů, které jsou s to prostřednictvím asociace vyvolat racionálně konstituovaný pocit vznešena.

V samotném článku „Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen“ Heydenreich ovšem mnoho takových příkladů nevedl. Vedle Proklovky abstraktní novoplatónské představy Boha jako „nekonečné sféry, jejíž střed se nachází všude a okraj nikde“ zde jako jediný příklad uvedl „vznešenou větu klavírní sonáty“.⁷⁹ Podíváme-li se však do jeho o rok mladší knihy *System der Aesthetik*, najdeme zde mnoho dalších příkladů. Sice zde už není řeč o vznešenu jako takovém, zato zde Heydenreich definoval dvě skupiny jevů – tzv. „intelektuálních a morálních krás“ [*intellektuelle und moralische Schönheiten*]⁸⁰ – z nichž ty první se mají vyznačovat „vazbou“ na principy „rozvažování, spekulativního nebo praktického rozumu“⁸¹ a ty druhé zase vazbou na určité „stavy člověka coby k dobru a zlu cit-

77 K německé recepci asociacionismu v 18. století viz Kleeberg, I., *Die Ordnung der Ideen und Zeichen. Epistemologie und Literaturkritik im Zeitalter der Rationalität*. In: Gess, N. – Janßen, S. (Hrsg.), *Wissens-Ordnungen. Zu einer historischen Epistemologie der Literatur*. Berlin – Boston, De Gruyter 2014, s. 54 nn. Sám Heydenreich na asociacionistické myšlenky navázal ve svém psychologickém pojednání o propojení mezi citem a představotvorností: *Bemerkungen über den Zusammenhang der Empfindung und Phantasie* (In: Caesar, K. A. (Hrsg.), *Denkwürdigkeiten aus der philosophischen Welt*. Leipzig, Müller 1787, s. 136–203), stejně jako v jeho již v úvodu zmíněném komentovaném překladu asociacionisticky zaměřených *Essays on Taste* Archibalda Alisona.

78 Myšlenku, že „cit je principem asociace představ“, Heydenreich poprvé formuloval už v roce 1787 v psychologickém pojednání „*Bemerkungen über den Zusammenhang der Empfindung und Phantasie*“ (c.d., s. 190).

79 Heydenreich, K. H., *Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen*, c.d., s. 96.

80 Heydenreich, K. H., *System der Aesthetik*. Leipzig, Göschen 1790, s. 111.

81 Tamtéž, s. 102 n.

livé bytosti⁸². Skrze tyto vazby pak obě skupiny jevů mají vyvolávat zvláštní druh *pocitu* majícího původ v „principech rozumu“.⁸³

Z těchto charakteristik lze usuzovat, že zde Heydenreich měl na mysli ten-
týž pocit, který o rok dříve v článku „Grundriß einer neuen Untersuchung
über die Empfindungen des Erhabenen“ nazval pocitem vznešena. Mezi mo-
rální krásy při tom řadil kromě mnohých hudebních děl také rozmanité pří-
rodní jevy, jako jsou „hrozivá seskupení skalních masivů“, ale i abstraktnější
ambientní kvality, například „určitá mísení světél a stínů“ či „zlověstný sou-
mrak“.⁸⁴ Za intelektuální krásy zase považoval celou řadu formálně-struktu-
rálních kvalit uměleckých děl, například „tempo a rytmus v dílech určených
sluchu“, „řád, soulad a úměrnost v dílech určených zraku“, „uchopitelnou roz-
manitost“, „seskupení podobných věcí“ či „figurativní přirovnání“, a konečně
také určité „charaktery“, „myšlenky“ a „činy“.⁸⁵ Všechny tyto jevy mají potenciál
v člověku skrze asociace vyvolat rozumem zprostředkovaný příjemný
pocit (ať už jej nazýváme vznešeno, či nikoli), a sice tak, že – jak lze odvodit
z asociačních principů popsaných v článku „Grundriß einer neuen Untersu-
chung über die Empfindungen des Erhabenen“ – buď vyvolávají podobný po-
cit jako ideje rozumu (morální krásy), anebo podobným způsobem zaměst-
návají kognitivní mohutnosti (intelektuální krásy).

Pro lepší názornost lze tyto Heydenreichem naznačené asociační vztahy
systematicky zobrazit v následujícím schématu:

morální krásy

krajina, hudba, atd. → pocit vznešena → ideje rozumu

intelektuální krásy

obraz, myšlenka, přirovnání, čin, charakter atd. → ideje rozumu → pocit
vznešena

Ačkoli Heydenreichova teorie asociací může být interpretována jako ne-
respektování Kantova výslovného varování před záměnou a priori zapříčině-
ného morálního pocitu za estetickou kategorii vznešena, z Heydenreichovy
perspektivy se naopak mohla jevit jako legitimní krok, který měl své opod-
statnění ve skutečnosti, že Kant sám své vlastní varování možná ne vždy úpl-

82 Tamtéž, s. 100.

83 Tamtéž, s. 94.

84 Tamtéž, s. 100 n.

85 Tamtéž, s. 103.

ně vyslyšel. Stačí si připomenout slavnou závěrečnou pasáž z *Kritiky praktického rozumu*, ve které stojí: „Dvě věci naplňují mysl stále novým a vzrůstajícím obdivem, čím častěji a vytrvaleji se jimi přemýšlení zabývá: hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně. Obě, jednu ani druhou nesmím hledat jako zahalené v temnotách nebo v nadsmyslnu, mimo svůj obzor, a pouze tušit; vidím je před sebou a spojuji je bezprostředně s vědomím své existence.“⁸⁶

Podle některých komentátorů Kant v uvedené pasáži navzdory svému varování připustil „spojitost“,⁸⁷ respektive „strukturální analogii“⁸⁸ mezi pocitem vznešena, vyvolaným neživým přírodním objektem – *hvězdným nebem*, a pocitem úcty k mravnímu zákonu. Pohled na vzdálená kosmická tělesa a donekonečna sahající „světy nad světy a systémy nad systémy“,⁸⁹ upomínající na nicotnost a pomíjivost naší pozemské existence, může vyvolávat tentýž pocit vznešené pokory, jaký vyvolává idea mravního zákona, která podle Kanta podobně jako nekonečný kosmos přesahuje „podmínky a hranice tohoto života“ tím, že „zjevuje život nezávislý na zvířeckosti a dokonce na veškerém smyslovém světě“.⁹⁰ Lewis White Beck k tomu dodává: „To, co v nás hvězdné nebe vyvolává pouze nepřímou, v nás kontempace mravního zákona vyvolává přímo.“⁹¹

Připustíme-li tuto interpretaci, pak se otevírá prostor k tomu, abychom Heydenreichovu vizi transcendentálně-filosoficky fundované teorie vznešena četli jako pokus o estetickou nadstavbu Kantovy morální filosofie. Konkrétně jako pokus o rozšíření Kantovy koncepce pocitu úcty k mravnímu zákonu do takové míry, aby pokrývala i estetickou kategorii vznešena. Počátek tohoto rozšíření přitom spadá přesně do bodu, v němž klíčové dílo Kantovy morální filosofie – *Kritika praktického rozumu* – končí. Tam, kde Kant připouští možnost nepřímého spojení morálního pocitu úcty s pohledem na hvězdné nebe, přichází Heydenreichova teorie vznešena s dodatečnými možnostmi asociací, které jsou s to onen rozumem zapříčiněný pocit propojit nejen s pohledem na hvězdné nebe, nýbrž i s celou řadou dalších, přírodních a uměleckých fenoménů (morálních a intelektuálních krás).

86 Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, s. 275 n.

87 Williamson, D., *Kant's Theory of Emotion. Emotional Universalism*. New York, Palgrave Macmillan 2015, s. 89.

88 Doran, R., *The Theory of the Sublime from Longinus to Kant*. Cambridge, Cambridge University Press 2015, s. 194.

89 Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, s. 276.

90 Tamtéž.

91 Beck, L. W., *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*. Chicago – London, The University of Chicago Press 1960, s. 282.

4. Závěr – kantián před Kantem?

Na závěr se nelze alespoň krátce nezamyslet nad onou v dějinách estetiky několikrát vyslovenou, avšak dosud nikým neověřenou hypotézou, podle níž byl Heydenreich – jak zaznělo již v úvodu – *kantiánem v estetice před Kantem*. Tato hypotéza vychází z předpokladu, že Heydenreich údajně předjímal Kantovu teorii vznešena v *Kritice soudnosti*. Tuto provokativní tezi nelze podceňit už minimálně proto, že Heydenreich sám byl o svém prvenství pevně přesvědčen. V předmluvě ke svému výše zmíněnému dílu *System der Aesthetik*, jež bylo publikováno v létě 1790, tedy pouze několik týdnů poté, co vyšla Kantova *Kritika soudnosti*, napsal: „Nečekaně povzbudivé je pro mě zjištění, že pan prof. Kant ve své právě vydané *Kritice soudnosti* vysvětlil důvody pocitů vznešena stejným způsobem, jakým jsem to já už několik let nastiňoval mým pánům posluchačům a před rokem vyložil v prvním díle Bornova a Abichtova *Filosofického magazínu*.“⁹²

Heydenreich sám, stejně jako historici, kteří jeho sebelichotivé tvrzení přejali,⁹³ ovšem nikdy nevysvětlil, v čem přesně měla podobnost mezi jeho a Kantovou teorií vznešena spočívat. Ve světle právě nastíněné příbuznosti mezi jeho textem „Grundriß einer neuen Untersuchung über die Empfindungen des Erhabenen“ a Kantovu morální koncepci úcty se nicméně ukazuje, kde bychom případnou podobnost mohli hledat. Řada interpretací Kantovy teorie vznešena, vyložené v § 23–29 *Kritiky soudnosti*, totiž poukazuje právě na její „kontinuitu“ s morálně-filosofickými myšlenkami druhé *Kritiky*, a to zejména s motivem úcty.⁹⁴ Připomeňme si, že Kant v § 27 třetí *Kritiky* vznešeno popsal mimo jiné jako smíšený pocit vyvolaný pohledem na jevy, jejichž nesmírná velikost na jedné straně znemožňuje, aby byly uchopeny v jednom smyslovém názoru, zatímco na straně druhé upomíná subjekt na jeho schopnost myslet nekonečno v nadsmyslových idejích rozumu, ve srovnání s nimiž se i sebevětší objekt přírody „jeví jako malý“.⁹⁵

V této negativní zkušenosti selhání smyslovosti, jež je ale vzápětí vyváženo triumfem rozumu, lze podle Birgit Reckiové spatřovat tutéž „dynamiku libosti v nelibosti“,⁹⁶ kterou se ve druhé *Kritice* vyznačoval právě pocit úcty. I při něm se subjekt cítil na jedné straně pokořen autoritou mravního zákona, na straně druhé však příjemně povznesen vědomím vlastní svobody. John

92 Heydenreich, K. H., *System der Aesthetik*, c.d., s. xxxvi.

93 Viz výše pozn. č. 5.

94 Goodreau, J. R., *The Role of the Sublime in Kant's Moral Metaphysics*, c.d., s. 9.

95 Kant, I., *Kritika soudnosti*. Přel. Š. Špalek – W. Hansel. Praha, Odeon 1975, s. 90.

96 Reckí, B., Wie fühlt man sich als vernünftiges Wesen? Immanuel Kant über ästhetische und moralische Gefühle. In: Herding, K. – Stumpfhaus, B. (Hrsg.), *Pathos, Affekt, Gefühl. Die Emotionen in den Künsten*. Berlin – New York, De Gruyter 2008, s. 286.

H. Zammito k tomu dodává: „Paralely mezi pocitem úcty a pocitem vznešena jsou očividné. (...) Oba začínají pocitem nelibosti či bolesti. Avšak tento pocit je pociťujícím subjektem rozpoznán jako pramenící z jeho vlastního racionálního určení, což záhy produkuje pocit uznání, který je příjemný.“⁹⁷ Sám Kant – abychom nezůstali jen u interpretací – ve třetí *Kritice* napsal, že vznešeno je „naladění mysli, které se shoduje a je slučitelné s tím naladěním, které by vyvolal vliv určitých (praktických) idejí na cit“.⁹⁸

Ačkoli se toto vše se zdá nasvědčovat myšlence, že Heydenreich svým pokusem o estetickou extenzi Kantova morálně-filosofického konceptu úcty skutečně v určitých rysech předjímal koncept vznešena v *Kritice soudnosti*, jiná místa ve třetí *Kritice* se této myšlence zdají naopak odporovat. Lze zmínit například § 39, v němž Kant mezi pocitem úcty a pocitem vznešena vede jasnou dělicí linii, a zůstává tak konzistentní se svým požadavkem *autonomie* estetické soudnosti, tj. její nezávislosti na praktickém i teoretickém poznání. Dále je to také § 26, kde Kant – zcela v rozporu s tím, co tvrdil Heydenreich – kategoricky odmítá, že by vznešeno mohlo být spojováno s uměleckými díly.⁹⁹ A konečně, zatímco Kant ve třetí *Kritice* staví vznešeno do ostrého kontrastu s kategorií krásy, pro Heydenreicha se vznešeno naopak s určitým druhem krásy (morální a intelektuální) zdá splývat.

Ve světle těchto rozdílů se zodpovězení otázky, do jaké míry je Heydenreichova teorie vznešena konzistentní s onou Kantovou, ukazuje jako ne zcela snadný úkol, který předpokládá nejen podrobnější analýzu Heydenreichova estetického myšlení (zejména jeho pojetí krásy) napříč celkovým korpusem jeho filosofických textů předcházejících *Kritice soudnosti*,¹⁰⁰ nýbrž i hlubší porozumění styčným bodům mezi Kantovou teorií estetické soudnosti a praktickou filosofií. Toto je však již úkol pro jinou studii.

97 Zammito, J. H., *The Genesis of Kant's Critique of Judgment*. London, The University of Chicago Press 1992, s. 299.

98 Kant, I., *Kritika soudnosti*, c.d., s. 89.

99 Jako důvod Kant mimo jiné uvádí, že v uměleckých dílech vždy „určuje formu a velikost nějaký lidský účel“, a soud o nich tudíž není jen čistý estetický, nýbrž také teleologický. Tamtéž, s. 87.

100 Viz obsáhlou Heydenreichovu bibliografii čítající více jak tři sta titulů, kterou zpracoval Armin Erlinghagen: Bibliographie Karl Heinrich Heydenreich 1764–1801. *Kant-Studien*, 105, 2014, Nr. 2, s. 261–295.